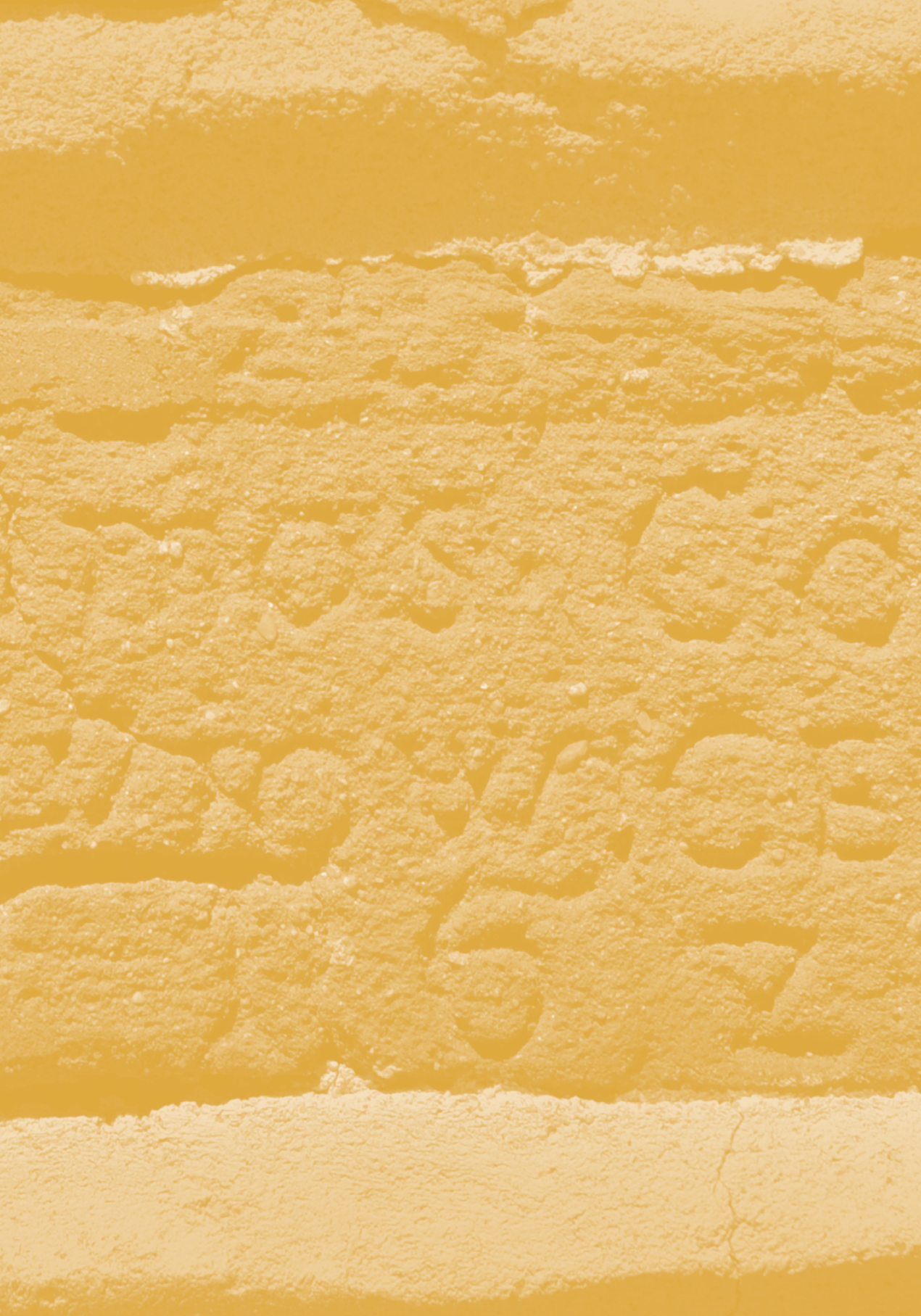

archeologia i historia
ziemi rozprzańskiej

archeologia i historia
ziemi rozprzańskiej

redakcja

Kalina Skóra & Piotr Strzyż

Łódź 2025

Recenzenci

dr hab. Andrzej Janowski, prof. IAE PAN

prof. dr hab. Witold Świątosławski

Wydawnictwo

Instytut Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego

Korekta językowa

Karolina Płoska

Korekta techniczna

Jolanta Dybała

Opracowanie graficzne i skład

Joanna Apanowicz

Zdjęcia na okładce i przekładkach

Inskrypcje na ścianach kościoła pw. św. Mikołaja BW w Mierzynie, fot. Kalina Skóra

Wydane ze wsparciem

Stowarzyszenia Naukowego Archeologów Polskich, Oddział w Łodzi

© Copyright

Wydawca i Autorzy

Wszystkie prawa zastrzeżone

Adres redakcji

90-131 Łódź

ul. Narutowicza 65

ISBN

978-83-969429-8-2

Spis treści

- 7 _____ Słowo od redakcji
- 9 _____ **Monika Troszczyńska-Antosik**
Tomaszowska Ekspedycja Archeologiczna w Mierzynie w latach 1972–1976
- 25 _____ **Beata Sobko, Błażej Muzolf, Ireneusz Marchelak, Wojciech Siciński**
Zarys osadnictwa pradziejowego w rejonie Rozpry w świetle badań
i zbiorów Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi
- 37 _____ **Beata Sobko**
Zabytki krzemienne z Rozpry stan. 2, pow. piotrkowski w zbiorach Muzeum
Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi
- 51 _____ **Magdalena Piotrowska**
Mierzyn, stan. 1, gm. Rozprza. Nowe materiały do poznania kultury
pomorskiej w Polsce Centralnej
- 63 _____ **Tomasz Kurasiński**
Wczesnośredniowieczne cmentarzysko w Lubieniu na tle obrzędowości
pogrzebowej centralnej Polski – specyfika i znaczenie
- 95 _____ **Iwona Nowak, Waldemar Stasiak**
Rozprza – badania Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi
w latach 1963–1966

- 105 _____ **Jerzy Sikora, Piotr Kittel**
Obraz pełen luk. Grodzisko w Rozprzy po ponad półwieczu badań
archeologicznych
- 131 _____ **Alicja Szymczak, Jan Szymczak**
Sprzedaż wójtostwa w Rozprzy w 1373 r. Wojciechowi Golonce. Nowe fakty
- 143 _____ **Kalina Skóra, Piotr Strzyż, Jan Szymczak**
Bulla antypapieża Jana XXIII z siedziby rycerskiej w Mierzynie
- 165 _____ **Jacek Ziętek**
Znaleziska monet z okolic Rozprzy i Mierzyna
- 177 _____ **Alicja Piotrowska**
Wryte przez wieki, czytane przez antropologa – inskrypcje na ścianach
kościoła pw. św. Mikołaja BW w Mierzynie
- 191 _____ **Maria Baranowska**
Wybrane rody chłopskie parafii Mierzyn i Rozpra w świetle ksiąg
metrykalnych i innych źródeł
- 205 _____ **Sebastian Latocha**
Przystanek Rozpra na Drodze Żelaznej Warszawsko-Wiedeńskiej.
Przyczynek do mikrohistorii małej stacji kolejowej
- 219 _____ **Afiliacje**

Obraz pełen luk. Grodzisko w Rozprze po ponad półwieczu badań archeologicznych

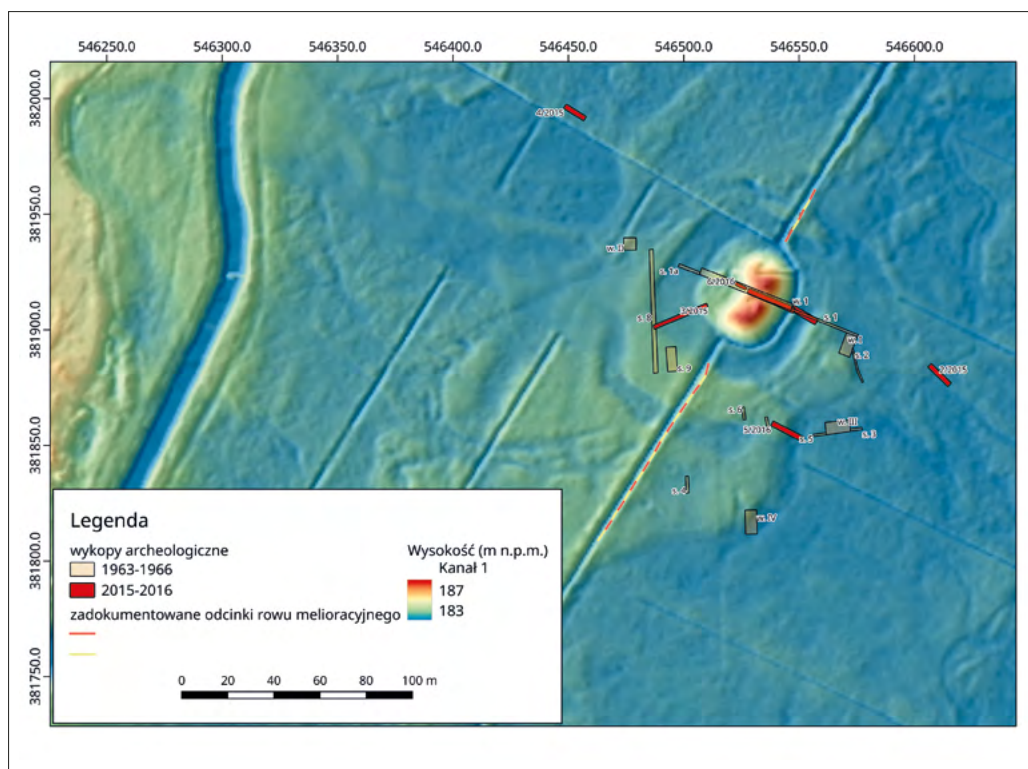
An image full of gaps. The relics of fortification
in Rozprza after more than half a century
of archaeological research

Abstract: The remains of a medieval fortified site in Rozprza, initially identified as a motte-type wooden castle, attracted archaeologists for about a century. However, it was not until 1963–1966 that it was excavated for the first time by a team of researchers from the Archaeological and Ethnographical Museum in Łódź led by Aldona Chmielowska. After half a century, in 2013–2016, new research was conducted by Piotr Kittel and Jerzy Sikora from the University of Lodz. With the help of new excavation, recording, and analysis techniques, they were able to verify older findings on the chronology and stratigraphy of the site and to place the site in the environmental context using multi-proxy palaeoenvironmental research methods. According to this research, the construction of the fortress was preceded by the existence of an open settlement, which, among other features, left the layer of fertile anthroposol – the so-called “dark earth” - dated to the 10th and the beginning of the 11th century. The earliest fortification – the ring-fort – was probably built here shortly before 1050 and possibly ceased to exist in the 12th century and was reoccupied in the second half of the 13th century. Dendrochronological analysis clearly shows that in the 1330s a new structure was erected on the site of the former stronghold. It was a typical motte-and-bailey timber castle of the time, used as a family seat by the noble family of Nagodzice-Jelitzcy. It was rebuilt in the 15th century, when another moat was also added, and existed at least until the end of that century. Later, in the 16th century, both palaeoecological research and written sources indicate that the area of the former fortress was used as a meadow.

Keywords: Rozprza, stronghold, motte-and-bailey, timber castle, archaeological research, Nagodzice-Jelitzcy

Informacje wstępne

Grodzisko w Rozprzy (stanowisko 1 w miejscowości, AZP 76-54/13) położone jest na wschód od miasta, w dnie doliny rzeki Luciąży, stanowiącej dopływ Pilicy, należącej do zlewni Wisły. Częściowo zniszczony kopiec wznosi się obecnie na wysokość względną około 2 m i ma zarys w przybliżeniu półkolisty. Otoczony jest słabo czytelnym zakłębieniem dawnej fosi o szerokości dochodzącej do 21 m oraz zewnętrznym wałem. Opisane struktury zajmują powierzchnię ostańca terasy plenivistuliańskiej znajdującego się w dnie doliny. Obecnie zachowana forma założenia jest wynikiem prac ziemnych podjętych w XX w., w wyniku których zniwelowano część nasypu kopca oraz wykopano rowy melioracyjne. Jeden z tych rowów przeciął grodzisko na osi zbliżonej do SW-NE, rozdzielając jednocześnie grunty należące do Rozprzy i Łochyńska (Ryc. 1).

Ryc. 1. Rozprza. Cieniowany Numeryczny Model Terenu na podstawie pomiarów ALS.
Oprac. J. Sikora.

Grodzisko było znane badaczom od początków XX w., a badania powierzchniowe prowadzili tu M. Wawrzeniecki, R. Jakimowicz, M. Drewko, J. Antoniewicz i J. Kamińska¹. Janina Kamińska w swoim zestawieniu *Grodów wczesnośredniowiecznych Polski środkowej* uznała je za grodzisko stożkowate². Tę ocenę zmieniły badania Aldony Chmielowskiej z lat 1963–1964 i 1966, po których przyjęto, że był to pierwotnie niewielki gród pierścieniowy, później dopiero przekształcony w stożkowy³.

Grodzisko w świetle badań A. Chmielowskiej z lat 1963–1966

Nie wchodząc w szczegóły badań A. Chmielowskiej, które są zaprezentowane w innym miejscu w tym tomie⁴, krótko zreferujemy podstawowe ustalenia dotyczące formy i chronologii obiektu rozprzańskiego, przedstawiając je zgodnie z najnowszą wersją, opublikowaną w 1982 r., która w szczegółach korygowała niektóre datowania poczynione we wcześniejszej publikacji⁵. W świetle tych badań najstarsze założenie powstać miało między VI a IX w., zaś jego reliktem miała być warstwa „spalenizny, z charakterystycznym kopulastym wyniesieniem na jej skraju”⁶. Opisywana struktura miała powstać w wyniku spalenia najstarszego założenia grodowego o niewielkich rozmiarach. Gród w tej fazie miał mieć średnicę około 25 m i być otoczony wałem o szerokości u podstawy 2,5–3 m, co pozostawiało majdan o średnicy zaledwie 18–20 m.

W IX w. obiekt miał zostać odbudowany. Tym razem umocnienia zostały rozbudowane, osiągając szerokość u podstawy około 7 m. Ich jądro stanowić miał wał ziemny „wzmocniony dwoma ukośnie ułożonymi stosami belek leżących wzdłuż wału”⁷. Na skłonie wału z tej fazy odnaleziony miał zostać czekan w typie bradacicy o wyraźnych nawiązaniach wielkomorawskich⁸.

Kolejna faza rozbudowy grodu miała wiązać się z panowaniem piastowskim. Datuje się ona zapewne na okres od drugiej połowy X w. po XII–XIII stulecie. Starszy wał mógł być wówczas powiększony o posadowienie na szczycie skrzyń wypełnionych kamieniami oraz rozbudowany od zewnątrz o drewniane przedwale,

1 Chmielowska 1966, 251.

2 Kamińska 1953, 99.

3 Chmielowska 1966; Chmielowska 1982.

4 Por. tekst Iwony Nowak i Waldemara Stasiaka w tym tomie.

5 Chmielowska 1966.

6 Chmielowska 1982, 161.

7 Chmielowska 1982, 161.

8 Chmielowska 1966, 254; Chmielowska 1982, 162.

osiągając w ten sposób szerokość około 11 m. Otoczono go fosą o szerokości 12 m i usypano „zewnątrzny wał zaporowy”, szerokości około 8 m⁹. Pamiętajmy, że nadal średnica majdanu założenia nie przekracza 18 m. Ten niewielki gródek miał więc zyskać umocnienia o łącznej szerokości przekraczającej 30 m¹⁰.

Ostatnia faza wykorzystywania obiektu została wydatowana na okres od połowy XIII do połowy XIV w. Wnętrze dawnego pierścieniowego gródka miało zostać nadsypane, a on sam najpewniej uzyskał formę stożkową¹¹.

Warto dodać, że zdaniem A. Chmielowskiej wokół założenia obronnego mogły funkcjonować łącznie trzy niewielkie osady otwarte pomieszczone na tzw. kępach i związane z kolejnymi fazami rozbudowy obiektu, od drugiej do czwartej¹².

Te ustalenia były później powielane i zasadniczo akceptowane w literaturze przedmiotu¹³. Dopiero J. Sikora¹⁴ podawał w wątpliwość istnienie najstarszej fazy grodowej wyróżnionej przez A. Chmielowską, sugerując funkcjonowanie wówczas raczej osady otwartej. Zauważając występowanie w nasypie wału fazy drugiej zaawansowanej, w całości obtaczanej ceramiki, wskazywał na konieczność rewizji chronologii i przesunięcia jej do drugiej połowy X w., zaś okres funkcjonowania obiektu stożkowego odnosił do XIV w.

Grodzisko w świetle badań z lat 2013–2016

Nowy etap badań grodziska w Rozprzy rozpoczął się w 2013 r. wraz z realizacją programu badań nieinwazyjnych grodzisk Polski Centralnej, podjętego przez Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich i Instytut Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego, współfinansowanego z funduszy Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Archeologicznego¹⁵. Po przeprowadzonych wówczas kompleksowych badaniach, w ramach których wykonano zdjęcia lotnicze, prospekcję geofizyczną, badania powierzchniowe oraz wstępne badania geoarcheologiczne i geomorfologiczne, zdecydowano o przeprowadzeniu bardziej rozbudowanego programu badawczego, obejmującego także prace o charakterze inwazyjnym oraz komponent środowiskowy. Podjęcie tych badań możliwe było dzięki uzyskaniu grantu Narodowego Centrum Nauki przez Piotra Kittela z Katedry Geomorfologii i Paleogeografii

9 Chmielowska 1982, 163.

10 Chmielowska 1982, 187.

11 Chmielowska 1982, 190.

12 Chmielowska 1982, 164–168.

13 Kamińska 1971; Chmielowska, Marosik 1989.

14 Sikora 2009, 49.

15 Sikora *et al.* 2015a; Sikora 2015b; Sikora 2017.

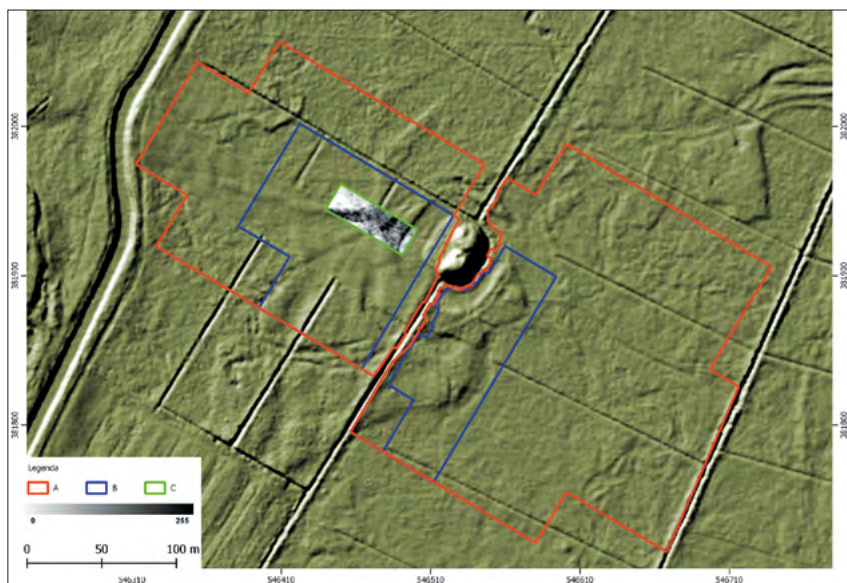
Ryc. 2. Rozprza. Zdjęcie lotnicze. 1. nasyp *motte*; 2. fosa I; 3. zewnętrzny wał dookolny; 4. fosa II; 5. ostatniec terasy (podgrodzie); 6. grobla/droga. Fot. P. Wroniecki, 2016 r.

Ryc. 3a. Rozprza. Wizualizacje wyników badań magnetycznych na podkładzie cieniowanego Numerycznego Modelu Terenu. Oprac. P. Wroniecki. A. Zasięg pomiarów magnetycznych; B. Zasięg pomiarów elektrooporowych; C. Zasięg pomiarów georadarowych.

Ryc. 3b. Rozprza. Wizualizacje wyników badań elektrooporowych na podkładzie cieniowanego Numerycznego Modelu Terenu. Oprac. P. Wroniecki. A. Zasięg pomiarów magnetycznych; B. Zasięg pomiarów elektrooporowych; C. Zasięg pomiarów georadarowych.

Ryc. 3c. Rozprza. Wizualizacje wyników badań georadarowych na podkładzie cieniowanego Numerycznego Modelu Terenu. Oprac. P. Wroniecki. A. Zasięg pomiarów magnetycznych; B. Zasięg pomiarów elektrooporowych; C. Zasięg pomiarów georadarowych.

Uniwersytetu Łódzkiego. Badania terenowe przeprowadzono w latach 2015–2016. Zaowocowały one licznymi publikacjami¹⁶. W efekcie możliwe jest zaprezentowanie zupełnie nowego obrazu przeszłości osadnictwa w rejonie stanowiska 1 w Rozprzy (Ryc. 2, 3).

Osadnictwo wczesnośredniowieczne poprzedzające wzniesienie grodu

Najstarszą, niezależnie datowaną, zwartą jednostką stratygraficzną, którą udało się zarejestrować podczas badań w latach 2015–2016, była warstwa 275 – brunatny, słabopróchniczny, zażelaziony piasek, który nie został zadokumentowany w trakcie badań A. Chmielowskiej z lat sześćdziesiątych XX w. Warstwę tę określić należy jako relikտ poziomu próchnicznego gleby kopalnej z cechami wtórnego iluwalnego wymycia związków żelaza. W poziomie tym udało się stwierdzić obecność nielicznych narzędzi krzemiennych oraz fragment poroża ze śladami obróbki. Z warstwy tej pozyskano także fragment węgla drzewnego, który wydatowano metodą radiowęglową AMS, uzyskując datę D-AMS 015985 – 1402±71 BP, która po kalibracji, z prawdopodobieństwem 95,4% zawiera się w przedziale 433–770 AD¹⁷. Stratygraficznie jeszcze starsze od omówionej struktury były niewielkie zagłębienia – jamy zalegające poniżej (276). Nie zawierały one materiału zabytkowego i nie było możliwości określenia ich chronologii. Nie jest jasne, jaki charakter miały procesy osadnicze, których materialnym śladem są omówione struktury (oraz zalegająca na nich piaszczysta warstwa 274). Najpewniej wiązały się z nieokreśloną aktywnością grup pradziejowych (obecność przedmiotów krzemiennych) i małą intensywnością osadniczą we wczesnych fazach wczesnego średniowiecza (Ryc. 4).

Jako znacznie bardziej intensywne należy ocenić osadnictwo, którego efektem było wykształcenie warstwy opisanej jako 273b. Był to ciemnoszary, niemal czarny, silnie próchniczny poziom obficie nasycony węglami drzewnymi, a także fragmentami kości zwierzęcych, makroskopowymi szczątkami roślinnymi i wczesnośredniowieczną ceramiką. A. Chmielowska uznawała go za relikտ spalonej, najstarszej fazy grodu¹⁸, którą odnosiła do okresu między VI a IX w. Już wstępna waloryzacja pozyskanego z tego poziomu materiału ceramicznego wykluczyła tak wczesne datowanie. Obok bowiem naczyń obtaczanych wyłącznie w górnej partii, typowych dla starszych faz wczesnego średniowiecza, stwierdzono tutaj występowanie komponentu naczyń wykonanych w bardziej zaawansowanej technice, czyli obtaczanych w całości, zdobionych bardziej zestandaryzowanym motywem dookolnych żłobków. Analiza tego zbioru dość jasno wskazuje na konieczność jego

¹⁶ Sikora, Kittel 2016; Sikora *et al.* 2017; Sikora *et al.* 2018; Sikora *et al.* 2019; Kittel *et al.* 2018a; Kittel *et al.* 2018b; Antczak-Orlewska *et al.* 2022.

¹⁷ Sikora *et al.* 2018, 252.

¹⁸ Chmielowska 1966, 252–253; Chmielowska 1982, 161.

Ryc. 4. Rozprza. Przekrój przez relikw i nasypu motte w wykopach 1/1963 i 6/2016 z nalożonymi wynikami datowań radiowęglowych.

datowania na drugą połowę X w. lub początki wieku XI. Także szczegółowe badania specjalistyczne pozyskanych próbek osadów wskazały konieczność całkowicie odmiennej interpretacji.

Treść warstwy 273b, a także redeponowanej, zalegającej nad nią warstwy 273a oraz leżących poniżej poziomów 274, 275 i tzw. calca, czyli naturalnych osadów plenivistuliańskiego ostańca, poddano analizie makroszczątków roślinnych, fitolitów, analizie teksturalnej i geochemicznej, w tym analizom pH oraz składników organicznych (węgla i azotu), a także izotopów azotu oraz fosforu. Wyselekcjonowane makroszczątki roślinne wydатовano także przy użyciu techniki akceleratorowej spektrometrii masowej (AMS). Wszystkie te zabiegi pozwoliły na określenie szczegółowej charakterystyki tego depozytu, którego istotnymi cechami była znacząca domieszka organiczna, zwłaszcza makroszczątków roślinnych i kości zwierzęcych, podwyższona zawartość związków fosforu w stosunku do podłoża, obecność rozkruszonych żwirów. Wskazują one na nasypowy charakter warstwy oraz poddawanie jej zabiegom agrotechnicznym mającym na celu podwyższenie urodzajności, co jest typowe dla powstawania tzw. dark earth – urodzajnych, antropogenicznych warstw znanych z licznych stanowisk w Europie Zachodniej, ale także Skandynawii¹⁹.

Datowanie wyselekcjonowanych makroszczątków roślinnych koresponduje z analizą materiału ceramicznego. Ze stropu warstwy 273b datowano pojedyncze ziarno pszenicy (*Triticum aestivum/spelta*), które dostarczyło datę D-AMS 015984 – 1236±71 BP, co po kalibracji oznacza zakres dla przedziału prawdopodobieństwa 95,4% 659–962 AD. Z warstwy 273a, która stanowiła część poziomu 273b redeponowanego w kolejnej fazie osadniczej, pozyskano cztery ziarna prosa (*Panicum miliaceum*), które przyniosły daty D-AMS 015983, 1250±80 BP, co po kalibracji, dla przedziału prawdopodobieństwa 95,4% daje zakres 690–941 AD. Dodatkowo wydатовano dwa fragmenty węgla drzewnych pochodzące z warstwy 372 stanowiącej wypełnisko niewielkiej jamy znajdującej się pod warstwą 273b w wykopie 6. Uzyskano tutaj dwie daty radiowęglowe (metodą scyntylacyjną): MKL-3155 – 770±90 BP, co po kalibracji, dla przedziału prawdopodobieństwa 95,4% daje zakres 1040–1393 AD oraz MKL-3156 – 1570±70, dla której kalibrowany przedział prawdopodobieństwa 95,4% wynosi 343–630 AD. Przy czym pierwsza z tych dwóch dat może odnosić się do materiału przemieszczonego w wyniku bioturbacji, gdyż w tej części stanowiska szczególnie licznie wykrywano ślady po norach zwierzęcych. Druga zaś najpewniej dotyczy materiału rezydualnego. Jej datowanie odpowiada bowiem wynikom uzyskanym dla próbek z poziomu 275. Obie daty nie wnoszą więc nowych danych dla ustalenia czasu powstania omawianego poziomu próchnicznego (zob. Ryc. 4).

19 Sikora et al. 2019; por. Devos et al. 2009; Wiedner et al. 2015.

Podsumowując więc rozważania nad warstwą 273b – jest ona najpewniej świadectwem starań mających na celu wytworzenie urodzajnej gleby dla celów upraw ogrodowych. Zakładać można, że wiązała się ona z funkcjonowaniem w tym miejscu, w okresie między około połową X a około połową XI w., osady (?), w ramach której znajdował się obszar poddawany intensywnym zabiegom agrotechnicznym. Nie mamy z tego okresu żadnych danych pozwalających na identyfikację tutaj obiektu obronnego.

Warto tu przywołać pewne znalezisko z badań A. Chmielowskiej. Jest to czekan o osadzie zaopatrzonej w wyddatne wąsy, z czworokątnym w przekroju młotkiem, o łukowatym ostrzu zakończonym szeroką, podciętą brodą²⁰. Czekan miał zalegać na skłonie nasypu II fazy umocnień grodowych, datowanych wedle Chmielowskiej na drugą połowę X–XI w. Już Krzysztof Wachowski²¹ łączył ten przedmiot z czekanami w typie bradaticy, charakterystycznymi dla kultury materialnej Wielkich Moraw. Przedmioty tego typu występują relatywnie często w południowej części Polski, głównie na Śląsku i w Małopolsce, gdzie stanowią świadectwo mniej lub bardziej bezpośrednich wpływów państwa wielkomorawskiego²². Z terenów położonych bardziej na północ znane są także nieco mniej liczne egzemplarze uzbrojenia w tym typie, m.in. z Bardów, Niewęgłosza, Mazowsza Płockiego, Rybitw – Ostrowa Lednickiego²³. Warto zaznaczyć, że z centralnej części Polski pochodzą aż cztery podobne znaleziska. Oprócz egzemplarza z Rozprzy są to dwa czekany z Czerchowa oraz pojedynczy z Barkowic Mokrych²⁴. Ich obecność dała asumpt do tez o kontaktach handlowych, a może nawet politycznych czy militarnych ziem centralnej Polski oraz obszarów położonych w zakresie wpływów Wielkich Moraw²⁵, a nawet do śmiałego pomysłu, wedle którego miałyby one pozostawać pod bezpośrednim wpływem politycznym Wielkich Moraw²⁶. P. Kotowicz datował zabytek z Rozprzy na X w., a więc raczej na okres post-wielkomorawski²⁷. Obecność tego czekana, najpewniej redeponowanego w nawarstwieniach młodszego wału grodowego, może wskazywać na znaczenie ośrodka. Jednak okoliczności, w jakich trafił on do Rozprzy, pozostają nieznane. Nie udało się w trakcie dotychczasowych badań zarejestrować innych przedmiotów o metryce sprzed połowy XI w., które odpowiadałyby randze omawianego czekana.

20 Chmielowska 1966, 254, tabl. I:14; Chmielowska 1982, 162, 180, 186, tabl. IV:1.

21 Wachowski 1981, 154–156.

22 Poleski 2004, 168; Jaworski 1994, 511–525; Wachowski 1981, 155.

23 Wachowski 1981; Sikora 2009, 146; Kotowicz 2014.

24 Wachowski 1981, 155; Wachowski 2001a, 172–174; Sikora 2009, 146; Kotowicz 2014, 15, 35–36.

25 Sikora 2009, 147.

26 Wachowski 2001, 170–174.

27 Kotowicz 2014, 113.

Castellum Rospra – problem najstarszego grodu

Obecność obiektu obronnego – castrum w Rozprzy (*in Rospir*), wykazuje dokument datowany na 1065 r., czyli tzw. *Falsyfikat mogileński*²⁸, wedle którego z grodu klasztor w Mogilnie miał uzyskiwać świadczenia w wysokości 7 grzywien. Pamiętać należy jednak, że choć bazujący na starszych źródłach dokument jest zasadniczo falsyfikatem, sporządzonym w XIII w.²⁹ Castellum w Rozprzy (*Rospra*) jest wzmiankowane także przez *Bullę gnieźnieńską* z roku 1136³⁰ jako oddające dziesięciny dla arcybiskupstwa gnieźnieńskiego. Dokumenty te zdają się sugerować, że przynajmniej w XII w., a może już od drugiej połowy wieku XI, istniał w Rozprzy obiekt obronny (*castrum, castellum*). Tymczasem wyniki badań z 2015–2016 nie są w tej materii jednoznaczne.

Badania ostatnich lat dowiodły, że zasadniczy trzon zachowanych w terenie reliktyw grodziska powstał w późnym średniowieczu, skrywa jednak w sobie słabo zachowane elementy starszego założenia³¹.

Najlepiej zachowane struktury przechowane są w częściowo zniszczonym w 1944 r. nasypie późnośredniowiecznego *motte*, badanym w wykopie 1/1963, który został ponownie odsłonięty w 2015 r. (zob. Ryc. 4). Piaszczyste jądro wału zostało wzniesione bezpośrednio na stropie warstwy 273b, interpretowanej jako pozostałość intensywnej działalności agrotechnicznej (por. wyżej). Do jego usypania wykorzystano treść antropogenicznych warstw 273b, 274 i 275 oraz naturalny piasek ostańca terasy. Spiętrzony w ten sposób nasyp osiągał szerokość u podstawy blisko 7 m i relatywnie niewielką wysokość około 2 m. Sam nasyp nie zawierał żadnych śladów konstrukcji drewnianej. Jego zewnętrzne lico ustabilizowano kostkami darni ułożonymi w konstrukcji przypominającej stopnie³². Na szycie piaszczystego nasypu możemy domyślać się niezachowanej, zniszczonej przez późniejszą działalność, konstrukcji drewnianej lub plecionkowej w formie skrzyń lub koszu wypełnionych piaskiem. Na zewnątrz nasypu dobrze czytelne były trzy poziome depozyty stokowych, dokumentujących procesy erozyjne, podczas których materiał ten zsuwał się po stoku wału (w. 261, 267, 269). Na stropie warstwy 267 zalegał reliktowy poziom próchnicznego piasku (w. 263) oraz warstwa gliny (w. 262). Ta ostatnia była interpretowana przez A. Chmielowską³³ jako lico

28 KDW I, nr 3.

29 Kozłowska-Budkowa 1937, 9–11.

30 Kozłowska-Budkowa 1937, nr 31, 36–38.

31 Kittel *et al.* 2018; Sikora *et al.* 2017; Sikora *et al.* 2018.

32 Sikora *et al.* 2019, 4197; Sikora *et al.* 2018, 262.

33 Chmielowska 1982, 161.

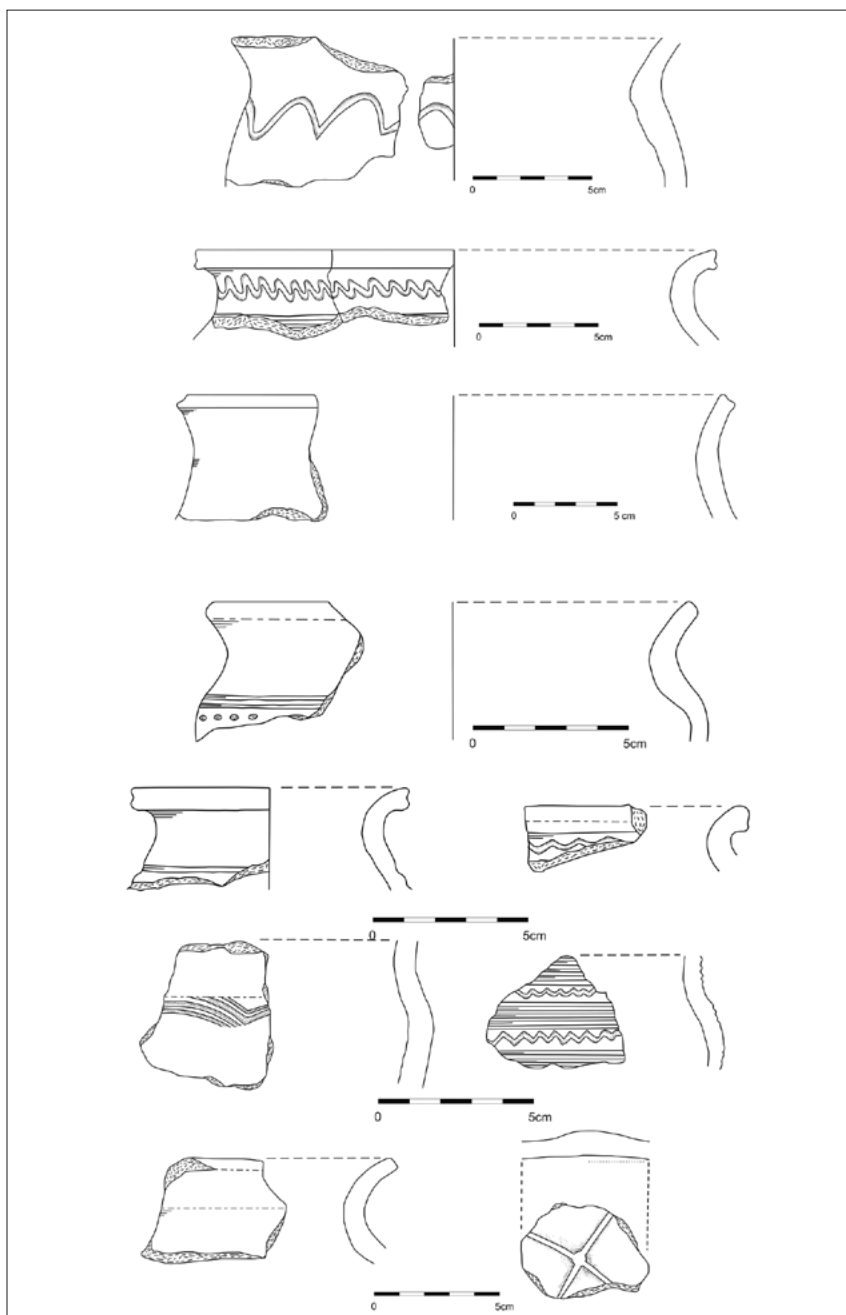
drugiej fazy grodu. Obserwacje wskazują, że są to także poziomy stokowe. Nie tworzą one jednolitej warstwy, a raczej bryły gliny o zróżnicowanej miąższości (od kilku milimetrów do nawet 20 cm), które nosiły niekiedy ślady obmazywania palcami. Sądzić należy, że pierwotnie wiązały się one z domniemaną konstrukcją skrzyń lub koszy, która była najpewniej na początku obmazana gliną. Rekonstruując ową domniemaną konstrukcję, możemy zakładać, że jej wysokość nie przekraczała 1–2 m. Na jej szczycie znajdować się mógł „chodnik” dla obrońców i chroniące ich przedpiersie. Całość wału nie była zapewne wyższa niż 5 m.

Nie jest jasne, jaką formę przestrzenną miało to założenie grodowe. A. Chmielewska sądziła, że mieściło się ono w zarysie późnośredniowiecznego nasypu *motte*, a więc miało średnicę nie większą niż 37–43 m. Jednak zaliczała ona fosę obiektu, o niewątpliwie późnośredniowiecznej chronologii, co wiemy na podstawie badań z 2015 r., do założenia wczesnośredniowiecznego. Sam kształt wyodrębnionej fosy przestrzeni, wyraźnie nawiązujący do prostokąta o zaokrąglonych narożnikach, nie przystaje do rozwiązań przestrzennych stosowanych w grodach wczesnośredniowiecznej centralnej Polski. Jednocześnie zadokumentowane w wyniku pomiarów ALS LiDAR oraz na licznych zdjęciach lotniczych struktury zdają się sugerować, że pierwotna forma założenia była zupełnie inna. Zobrazowania te ukazują mianowicie zarys owalnej struktury o wymiarach około 60×160 m, wyodrębnionej przez zagłębienie o szerokości około 6 m, które najpewniej nie jest pozostałością paleokoryta, ale formą antropogeniczną³⁴. Taki obiekt, o powierzchni około 1 ha, odpowiadałby swoimi rozmiarami, a nawet owalnym zarysem, lepiej zachowanym i rozpoznany grodom centralnej Polski, funkcjonującym w XI–XII w., jak Tum pod Łęczycą czy Spycimierz (por. Ryc. 7). Jednak domysł ten wymaga dalszych badań terenowych (Ryc. 5, 6, 7).

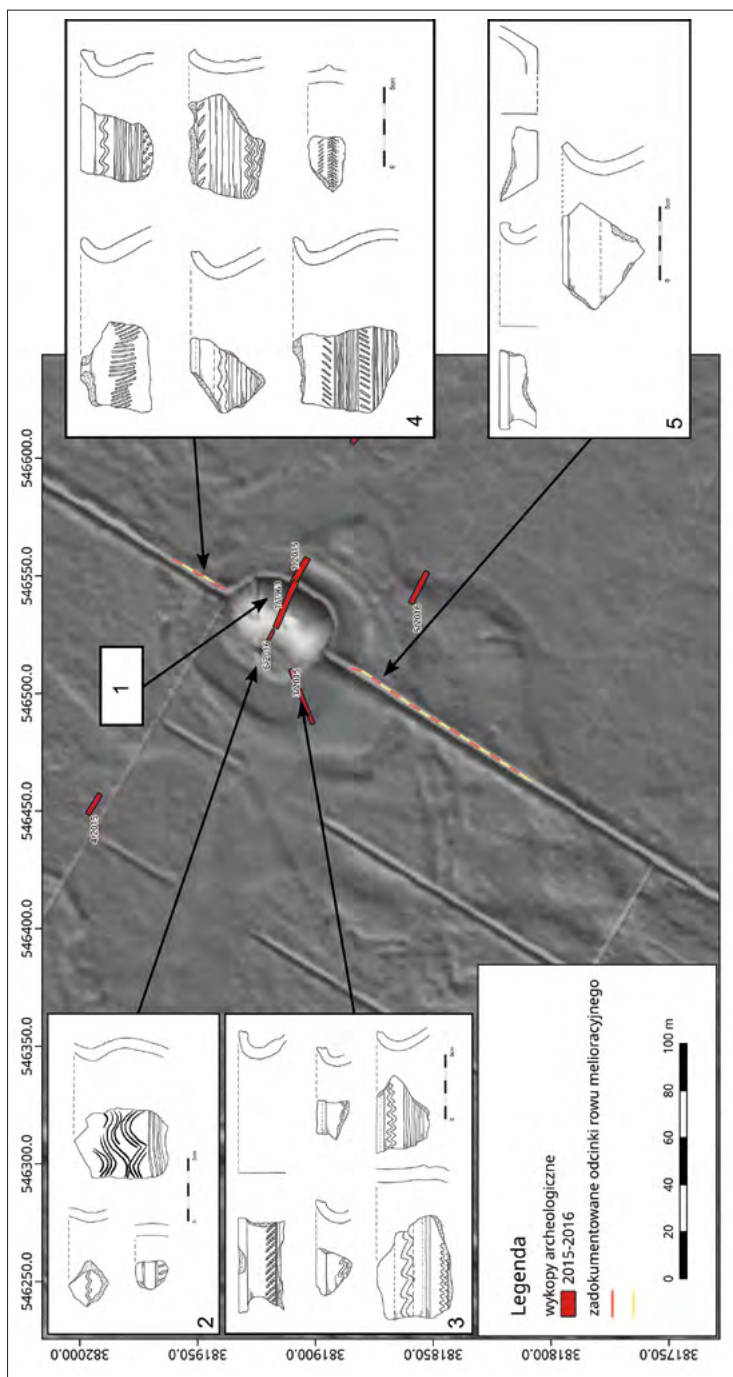
Chronologia omawianego obiektu nie jest łatwa do określenia. Brak zachowanych konstrukcji drewnianych uniemożliwia zastosowanie datowań dendrochronologicznych do określenia początków tego założenia, choć pozwala na pośrednie datowanie schyłkowych etapów jego istnienia (o czym poniżej). W tej sytuacji jedynym dostępnym niezależnym wyznacznikiem chronologicznym są rezultaty datowań radiowęglowych.

Wyniki te warto uzupełnić o chronologię zespołów zabytkowych, głównie ceramiki naczyniowej (por. Ryc. 5, 6). Przy czym pamiętać należy, że znakomita część tych zespołów pozyskana została z nasypów wałów, pozwala więc jedynie na określenie *terminus post quem* ich egzystencji. Znaczna część materiału wczesnośredniowiecznego zalegała także w redeponowanych, stropowych warstwach zasypiska średniowiecznych fos, gdzie trafiła w wyniku rozplantowania wschodniej części nasypu *motte* (a tam w wyniku prac ziemnych z XIV w., które

34 Sikora et al. 2018, 262.

Ryc. 5. Rozprza. Wybór ceramiki naczyniowej z warstwy 273b z badań w 2015 r.
Rys. A. Nierychlewska.

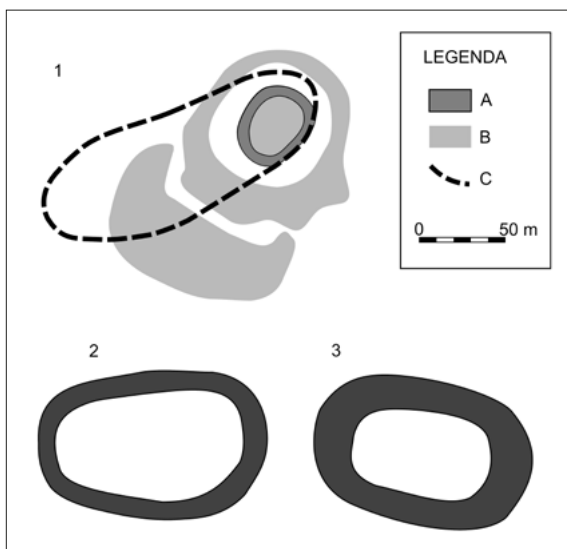

Ryc. 6. Rozprza. Miejsca odsłonięcia zespołów ceramiki wczesnośredniowiecznej na podkładzie wizualizacji Numerycznego Modelu Terenu. Oprac. J. Sikora, rys. ceramiki A. Nierychlewska: 1. Wykop 1/1963; 2. Wykop 1/2015 (ceramika nacyniowa o metryce wczesnośredniowiecznej) jako materiał rezydualny oraz redeponowany ze zniszczonego, zachodniego fragmentu nasypu grodziska; 4. północne odcinki rowu melioracyjnego; 5. południowe odcinki rowu melioracyjnego.

niszczyły starsze założenie wczesnośredniowieczne). Tylko niewielkie ilości materiałów pochodzą także z kontekstów stricte osadniczych. Całość pozyskanego zbioru naczyń wykonanych w technologiach charakterystycznych dla wczesnego średniowiecza wskazuje, że w Rozprze dominują materiały, które należy odnosić do okresu między drugą połową lub końcem X a początkami wieku XII. Można oczywiście wskazać na obecność typów naczyń i technologii ich wykonania, które przeżywają się w głąb XII, a nawet po przełom XII i XIII w., ale ogólna charakterystyka poszczególnych zespołów raczej nie wspiera takiego datowania. Chronologia naczyń późnośredniowiecznych odnosi się do okresu od najwcześniej połowy XIII w. (zob. Ryc. 11). Oznacza to, że w inwentarzach ceramicznych wyraźny jest hiatus obejmujący znaczną część XII oraz pierwszą połowę XIII w. Wskazać tu także należy na pewną liczbę elementów drewnianych wtórnie użytych w konstrukcjach kolejnej fazy budowy obronnej, a które to mają chronologię trzynastowieczną. W wykopie 1/1963 jeden z pali uzyskał datę dendrochronologiczną 1245 AD, w wykopie 3 inny pał wydатовano na 1274 (–6/+8) AD. Moment ścięcia jeszcze innego pala (280) z wykopu 1/1963 nie był możliwy do precyzyjnego ustalenia, ale sekwencję rocznych przyrostów oceniono tu na lata 1221–1279 lub 1365–1441 AD, więc istnieje spore prawdopodobieństwo, że także w tym przypadku mamy do czynienia z wykorzystaniem trzynastowiecznego wtórnika. Szereg elementów drewnianych o metryce trzynastowiecznej zalegał także luzem w wypełniskach fosy i paleokoryt w wykopach 1/2015, 2/2015, 3/2015, 5/2016, 1/1963 oraz w oczyszczonym rowie melioracyjnym.

Wszystkie te datowania, z których część odnosi się do elementów ewidentnie wtórnie użytych lub redeponowanych, luźnych, niekiedy noszących wyraźne ślady obróbki, wskazują na pewną aktywność osadniczą na terenie grodziska, szczególnie w drugiej połowie XIII w. Korespondują one także z chronologią zbioru ceramicznego, o którym mowa była wcześniej.

W XIII w. urząd kasztelana rozpierskiego przypadał głównie przedstawicielom rodu Jelitczyków – Nagodzców. J. Szyszka, bazując na źródłach historycznych,

Ryc. 7. Próba rekonstrukcji zarysu grodziska w XI–XIII w. 1. Rozprza; 2. Spycimierz; 3. Tum. A. Zarys grodziska w Rozprze według A. Chmielowskiej; B. Zarys późnośredniowiecznego założenia w Rozprze; C. Przebieg struktury interpretowanej jako domniemany relikw obwodu obronnego w Rozprze. Rys. J. Sikora.

zakładał, że jeden z dobrze oświetlonych źródłowo przedstawicieli tej rodziny – Florian, zaangażowany m.in. w spór Leszka Czarnego z Kazimierzem kujawskim, uchwytany jako kasztelan rozpierski w latach 1246–1247 oraz 1254–1268, a możliwe, że nieco dłużej (zmarł zapewne w 1271 r.), mógł być inicjatorem procesu przejmowania grodu z rąk książęcych i uczynienia z niego „głównej siedziby rodowej o strategicznym znaczeniu”³⁵. Następcą Floriana na urządzie kasztelańskim miał być związany także z rodziną Jelitczyków Dziwisz, występujący w dokumentach z lat siedemdziesiątych XIII w.³⁶ Warto zwrócić uwagę na to, że część trzynastowiecznych dat dendrochronologicznych wiąże się właśnie z okresem pełnienia urzędu przez owego Dziwisza. Brak jednak wyraźnych wzmianek źródłowych wskazujących na przejście Rozprzy w ręce prywatne już wówczas.

Tab. 1. Elementy drewniane o metryce trzynastowiecznej z badań 2015–2016, wydатовane metodą dendrochronologiczną (za M. Krąpcem).

Wykop	Próbka	Określenie gatunkowe	Datowanie sekwencji	Data ścięcia
1/2015	Luźny fragment z warstwy 16	<i>Quercus</i> sp.	1256–1291	Po 1298
2/2015	101, pionowy pal	<i>Quercus</i> sp.	1243–1289	Po 1296
2/2015	109, pozioma dranica z otworem	<i>Quercus</i> sp.	1205–1275	1275
2/2015	110, pozioma dranica ze śladami obróbki	<i>Quercus</i> sp.	1232–1271	Po 1278
2/2015	136, poziomo leżący fragment pnia	<i>Alnus</i> sp.	1223–1282	Po 1289
3/2015	228, fragment poziomej dranicy	<i>Quercus</i> sp.	1171–1249	Po 1256
3/2015	238, słup pionowy	<i>Quercus</i> sp.	1196–1268	1274 (–6/+8)
3/2015	244, pozioma belka	<i>Quercus</i> sp.	1218–1296	1296
1/1963	297, pionowy pal	<i>Quercus</i> sp.	1187–1245	1245
5/2016	Luźny fragment z warstwy 387	<i>Quercus</i> sp.	1206–1275	Po 1282
5/2016	Luźny fragment z warstwy 387	<i>Quercus</i> sp.	1205–1271	Po 1278
Rów melioracyjny	Fragment w spągu fosy późnośredniowiecznej	<i>Quercus</i> sp.	1187–1270	Po 1277

³⁵ Szyszka 2007, 68.

³⁶ Szyszka 2007, 68–69.

Podsumowując, można wysunąć następujące wnioski o chronologii *castrum/castellum* w Rozprzy:

1. Najstarszy obiekt obronny powstał na miejscu wcześniejszego osadnictwa, a ściślej w miejscu poddawanym działalności agrotechnicznej o charakterze ogrodowym, w początkach lub około połowy XI w., co sugeruje sekwencja stratygraficzna w wykopie 1/1963 wsparta datowaniami radiowęglowymi.
2. Charakterystyka materiału zabytkowego wskazuje na przerwę w użytkowaniu obiektu w XII i pierwszej połowie XIII w.
3. Zarówno materiał zabytkowy, jak i daty dendrochronologiczne pozyskane z wtórnie wykorzystanych lub luźnych fragmentów drewna zalegających we wtórnych kontekstach wskazują na funkcjonowanie tu osadnictwa od około połowy XIII w. Nie jest przy tym jasne, czy miało ono charakter obronny, czy tylko posadowione było w obrębie dawnych umocnień. Możliwe jest, że wiązało się z aktywnością przedstawicieli rodu Nagodźców – Jelitczyków, zapewne jednak nadal jako urzędników zarządzających własnością książęcą.
4. Nie możemy także ostatecznie wykluczyć, że najstarsze umocnienia wiążą się z fazą trzynastowieczną, a wcześniej w Rozprzy żadnego obiektu obronnego nie było. Obecność jedenastowiecznej ceramiki w nasypie wałów może wynikać wyłącznie ze zniszczenia starszych struktur podczas ich usypywania w XIII w.

Jest niezwykle ciekawe, że hiatus, który w świetle analiz zbioru ceramiki z Rozprzy miał miejsce w XII i pierwszej połowie XIII w., znajduje paralele na innych stanowiskach tego rodzaju. Badacze grodziska w Tumie pod Łęczycą zauważyli podobną przerwę, która miała miejsce między początkami XII a połową XIII w.³⁷ To samo dotyczy grodziska w Sieradzu. Według U. Perlikowskiej-Puszkarskiej między drugą połową XI a pierwszą połową XII w. funkcjonować tutaj miała osada³⁸, która w jednej z faz swojego istnienia otoczona była palisadą. Potężniejsze konstrukcje obronne wznieść miano tutaj dopiero na przełomie XII i XIII w., tworząc pierwszą fazę książęcej warowni. Oznacza to, że przez nieomal cały wiek XII Sieradz pozbawiony był obiektu obronnego. Wydaje się, że sytuacja ta była dla licznych obiektów państwa Piastów dość symptomatyczna i Rozprza nie jest tutaj wyjątkiem, choć niewątpliwie problem ten wymaga dalszych badań³⁹.

37 Grygiel *et al.* 2014, 269.

38 Perlikowska-Puszkarska 1981; Perlikowska-Puszkarska 1988; por. Andrzejewski, Olszacki 2008, 12–14.

39 Por. Sikora 2017, 312–314.

Drewniany zamek Nagodziców–Jelitzyków z XIV–XV w.

Urząd kasztelana rozpierskiego, którego przedstawiciele są notowani w źródłach od XIII w.⁴⁰, przetrwał do końca istnienia Rzeczypospolitej, choć w jakimś momencie, między drugą połową XIII a początkami XIV w., gród wraz z pobliskim miastem przeszły w ręce prywatne przedstawiciele rodu Nagodziców – Jelitzyków. Moment ten jest przedmiotem dyskusji historyków, którą referuje Szyszka⁴¹. Wyniki badań archeologicznych zdają się rzucać na tę sprawę pewne światło.

Po badaniach w latach 2015–2017 drewnianą, późnośredniowieczną fazę obiektu obronnego w Rozprzy uznać można za relatywnie dobrze rozpoznaną, choć i w tym zakresie istnieją luki w naszej wiedzy o nim. Datowania radiowęglowe, ale głównie liczne próby dendrochronologiczne pozwoliły na określenie początków tego obiektu. Są to przede wszystkim zalegające *in situ* konstrukcje drewnianego wzmocnienia wewnętrznego stoku fosy odsłonięte w wykopach 3 i 1/1963 (zob. Ryc. 8). Były one przez A. Chmielowską określane jako przedwale i łączone początkowo z IX w.⁴², później zaś – z XI–XIII w.⁴³ Pozyskane daty dendrochronologiczne zamykają się w ramach 1274–1335 AD w wykopie 3 oraz 1245–1336 AD, z jedną datą z XVI w., o czym była mowa wyżej. Zdecydowana większość dat odnosi się do lat dwudziestych i trzydziestych XIV w., co pozwala datować powstanie owych konstrukcji właśnie na trzecią dekadę XIV w. Suma poczynionych obserwacji pozwala rekonstruować wzniesiony wówczas obiekt jako założenie w typie *motte* – z kopcem o nieznanym dziś wysokości, zapewne przekraczającej 3 m. Nasyp na planie przypominającym prostokąt o wymiarach u podstawy 33×39 m i zaokrąglonych narożnikach otaczała fosa o szerokości od 17 m do 21 m i głębokości dochodzącej do 1,5 m (zob. Ryc. 9). Jej wewnętrzny stok wzmocniony był konstrukcją drewnianą w formie palisady (Ryc. 8). W wykopie 3 była to pojedyncza linia pionowych pali o średnicy około 20 cm, w wykopie 1/1963 – linia zdwojona. Na niej opierały się poprzeczne belki drewniane, ułożone na szerokości około 2 m. W wykopie 1/1963 za nimi zaobserwowano dodatkowo kolejny pas, tym razem luźniej ułożonych i ukośnych (na zewnątrz) belek (to jedna z nich uzyskała dendrodatę wskazującą na ścięcie w 1581 (–6/+8) AD). Przeciwny stok fosy obserwowano w wykopach 3 i 1. W drugim przypadku zaobserwowano lekką, drewnianą i dość chaotyczną „konstrukcję” złożoną z palików o średnicy do 10 cm, poprzecznie ułożonych gałęzi i kamieni. Z zewnątrz fosę

40 Zajączkowski, Zajączkowski 1970; Chmielowska 1966; Chmielowska 1982; Szyszka 2007.

41 Szyszka 2007, 68–69.

42 Chmielowska 1966, 253–254.

43 Chmielowska 1982, 161–163.

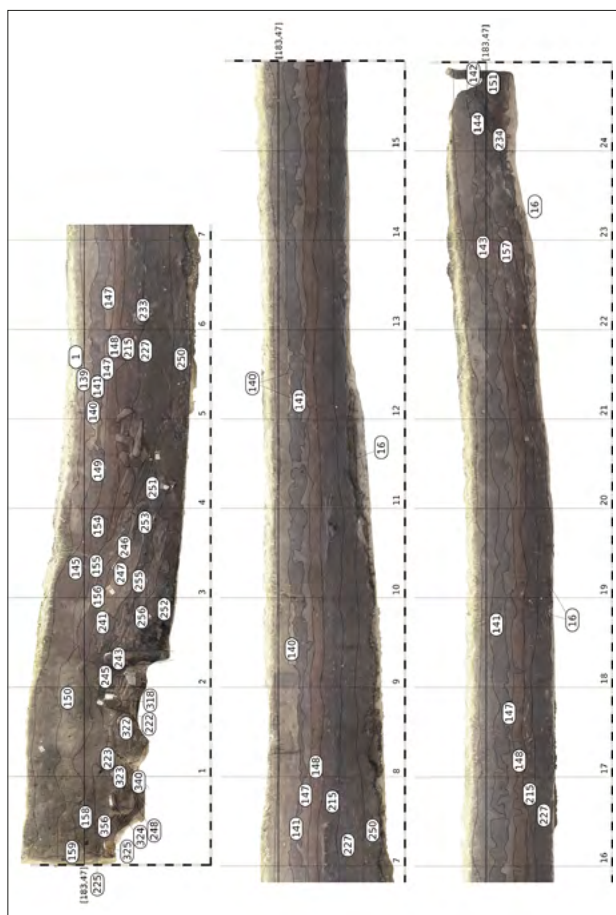
otaczał wał ziemny. W nim, zapewne od zachodu, zlokalizowana była drewniana konstrukcja bramna, do której prowadziła, widoczna na licznych zdjęciach lotniczych, pomiarach ALS oraz geofizycznych, droga, pomieszczona na niewysokiej grobli. Od południa z wałem łączyła się trapezowata platforma o powierzchni około 520 m², na której pierwotnie mieściła się zapewne dodatkowa zabudowa (czytelna w formie anomalii geofizycznych). Jej obecny kształt może wynikać z odcięcia jej, zapewne dopiero w XV lub nawet XVI w., kolejną, odcinkową fosą⁴⁴. Miała ona głębokość około 0,5 m i szerokość do 11 m (zob. Ryc. 10). Analiza radiowęglowa próbki pobranej z dolnych poziomów torfowych fosy 2 (MKL-2967/LSC) dała wynik 340±50 BP, co po kalibracji, z prawdopodobieństwem 68,2% zamyka się w przedziale 1484–1634 AD. Data taka sugerowałaby możliwość budowy fosy nawet w XVI w. Jednocześnie pozyskany w trakcie badań archeologiczny materiał ruchomy można odnosić do XIV i pierwszej połowy XV w. Brak w nim zabytków charakterystycznych dla drugiej połowy XV i XVI stulecia. Nie ma np. kafli piecowych, które są powszechnie znajdowane na stanowiskach rezydencjonalnych z tego okresu. Sugeruje to budowę fosy jeszcze w wieku XV⁴⁵ (Ryc. 8, 9, 10).

Ryc. 8. Rozprza, wykop 3/2015. Widok konstrukcji drewnianych wewnętrznego stoku fosy założenia późnośredniowiecznego. Fot. J. Sikora.

⁴⁴ Zob. Antczak-Orlewska *et al.* 2022, Tabela 1.

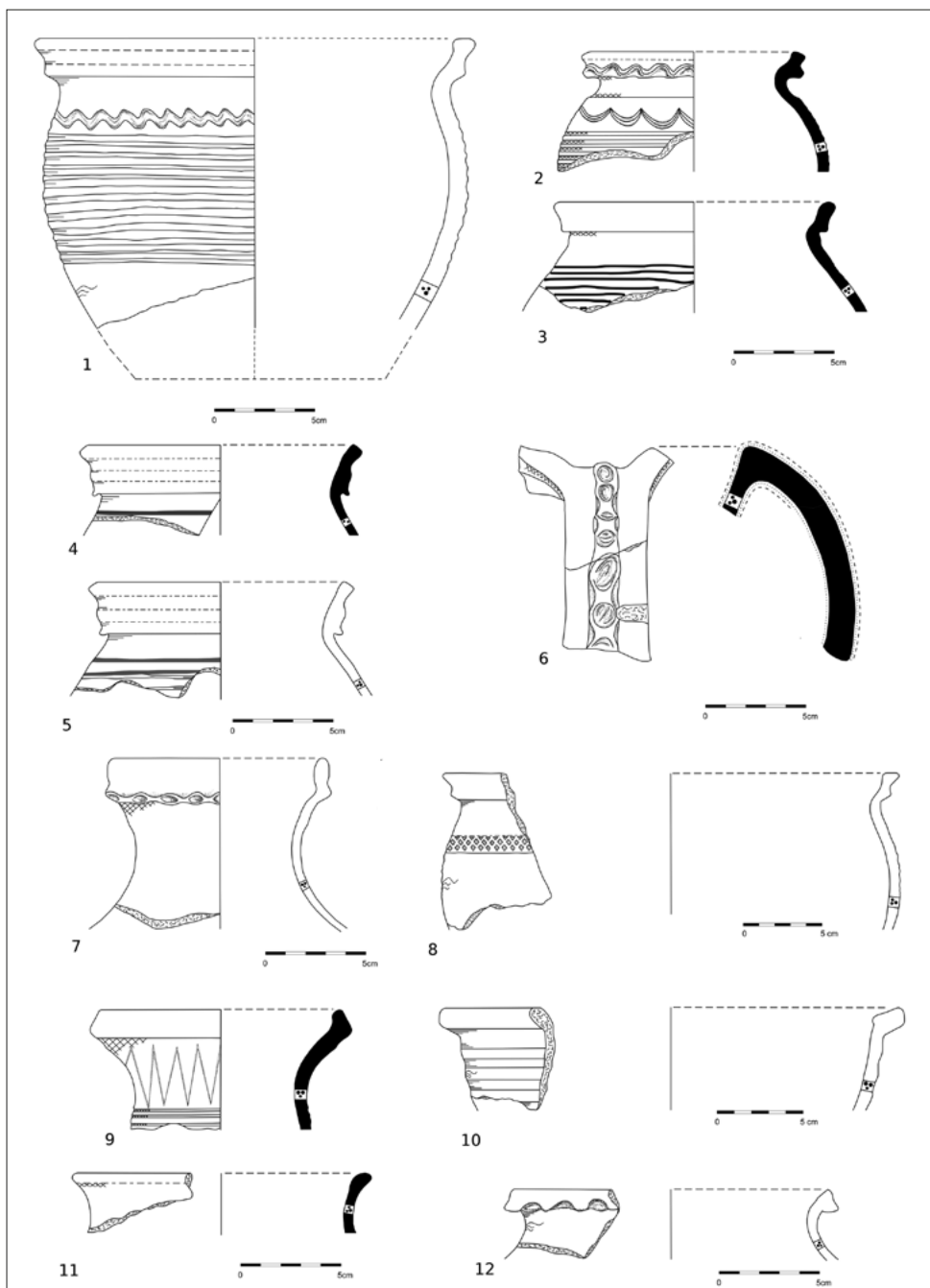
⁴⁵ Por. dyskusja w Antczak-Orlewska *et al.* 2022, 4–5.

Ryc. 9. Rozprza, wykop 3/2015.
Południowa ściana wykopu z prze-
krojem fosy I. Oprac. J. Sikora.

Ryc. 10. Rozprza, południowy fragment rowu
melioracyjnego. Przekrój fosy II. Oprac. J. Sikora.

Ryc. 11. Wybór ceramiki naczyniowej z XIV–XV w. Rys. A. Nierychlewska.

Już poza tą fosą, na wyniesionej powierzchni ostańca terasy, znajdowała się dalsza zabudowa drewniana. Ślady dwóch drewnianych budowli A. Chmielowska zarejestrowała na obszarze terasy od wschodu kopca, za fosą. Przynajmniej jedna z nich zbudowana była w konstrukcji zrębowej. W tym miejscu zaobserwowano także ślady delimitacji w postaci międzysłupowej konstrukcji płotu⁴⁶. Nikłe ślady, które można interpretować jako pozostałość po podobnym ogrodzeniu, obserwowano także w wykopie 5 z 2016 r. Ich chronologia, bazując na zalegającym materiale ruchomym, może być odnoszona do późnego średniowiecza (Ryc. 11).

Nie jest jasna forma budynku (budynków?), które wzniesiono na szczycie nasypu *motte*. Nikłe ślady jam, które wiązały się z ową zabudową, odkryto w szczytowej partii kopca w wykopie 1/1963. Zawierały one liczne kamienie eratyczne, fragmenty spalonego drewna, polepę oraz liczne drobne okruchy ze znaczną domieszką węgla wapnia, być może pochodzących z otynkowanych ścian rozebranej budowli. Możemy jedynie domniemywać, że była to drewniana budowla o konstrukcji szachulcowej, której ściany były od zewnątrz lub od wewnątrz pokryte białawym tynkiem wapiennym.

Wyniki badań archeologicznych zdają się więc wskazywać, że w latach trzydziestych XIV w. doszło do znaczącego przekształcenia starszego grodu, do formy typowej dla czternastowiecznej rezydencji prywatnej, nawiązującej do paneuropejskiego schematu *motte*, w dodatku wyposażonego w quasi-obronne, otoczone drewnianym ogrodzeniem, częściowo także chronione fosami, korytami rzecznyymi i podmokłym obszarem dna doliny oraz pomieszczone na fragmentach terasy rzecznej podgrodzie. W ten sposób zrealizowano w sumie pełen, choć nieco zredukowany program założenia w typie *motte-and-bailey*⁴⁷. Zapewne w XV w. wprowadzono do tego układu zmiany, w wyniku których powstała fosa 2, która rozdzieliła przestrzeń podgrodzia.

Pratum „quod iacet in Grodzisko” – grodzisko w czasach nowożytnych

Źródła pisane nie informują nas o momencie opuszczenia obiektu obronnego w Rozprzy. Materiał zabytkowy pozwala uznać, że nastąpiło to jeszcze w XV w., choć wspomniane datowanie osadów wypełniska fosy 2 sugeruje, że mogło to mieć miejsce dopiero w wieku XVI. Pewną pomocą w rozstrzygnięciu tej kwestii może być wymowa źródeł pisanych. *Liber Beneficiorum* Jana Łaskiego, spisane w latach 1511–1523, wskazuje na obecność w tym miejscu łąki (*pratum*), „quod iacet in Grodzisko penes oppidum versus orientem”⁴⁸. Zastosowanie terminu „Grodzisko” oznacza nieużywany

⁴⁶ Chmielowska 1982, 165, ryc. 7.

⁴⁷ Sikora, Kittel 2017.

⁴⁸ *Liber Beneficiorum*..., 191.

już obecnie, opuszczony obiekt obronny. W 1685 r. występuje on natomiast pod nazwą „kopiec”⁴⁹. Od XVI w. teren dawnego grodziska był własnością kościelną, jak na to wskazują dokumenty zebrane przez Zbigniewa Głęba⁵⁰. Niewątpliwie zbiór dat radiowęglowych oraz szczegółowe badania paleoekologiczne wypełnisk fos 1 i 2 wskazują na postępujący w XVI w. proces stopniowego ich zapełniania i zarastania. Pewną zagadką jest fakt wbicia w roku 1581 (–6/+8) w rejonie wewnętrznego skłonu fosy i w podstawę kopca ukośnego, dębowego pala, o czym wzmiankowaliśmy już wyżej. Nie jest jasne, czy była to próba przywrócenia funkcji obronnych relikтови kopca, czy też wynika to z jakiegoś błędu datowania (co wydaje się mało prawdopodobne, ale czego ostatecznie nie można przecież wykluczyć).

Ostatnim akcentem funkcjonowania łąki w miejscu dawnego grodu były wydarzenia z 1944 r., kiedy to właściciel zachodniej części założenia, przynależnego do gruntów wsi Rozprza (podczas gdy wschodnia jego część, o odmiennej własności, przynależała do wsi Łochyńsko), Karol Buchalski nakazał splantowanie swojej części nasypu kopca grodowego i rozwleczenie pozyskanej w ten sposób ziemi w jego pobliżu. Śladem tej działalności były odkryte w stropie wykopu 3/2015 depozyty zawierające materiał o chronologii wczesnośredniowiecznej.

Zakończenie

Pomimo dwóch istotnych akcji badawczych, z lat 1963–1966 oraz 2013–2016, nadal wiele problemów związanych z funkcjonowaniem w Rozprze grodu wczesnośredniowiecznego oraz późnośredniowiecznej drewniano-ziemnej rezydencji typu *motte* pozostaje niewyjaśnione. Szczególnie dotkliwy jest tu brak danych dotyczących starszej fazy (faz?) założenia. Nowsze badania, przeprowadzone z wykorzystaniem metod niezależnego datowania, pozwoliły na dekonstrukcję narracji wykreowanej po badaniach archeologicznych z lat sześćdziesiątych XX w.; nie przyniosły jednak odpowiedzi na pytanie, jak wyglądał i jaka była precyzyjna chronologia tego obiektu. W tej materii niewątpliwie konieczne są dalsze prace wykopaliskowe, gdyż metody nieinwazyjne, zastosowane na szeroką skalę w ostatnich latach, nie są w stanie dostarczyć nowych danych dotyczących tego zagadnienia. W chwili obecnej skazani jesteśmy więc na domysły. Ten ubogi stan wiedzy na temat przeszłości najwcześniejszego grodu stoi w pewnym kontraście do zebranych podczas badań, niekiedy dość szczegółowych danych dotyczących kwestii związanych z warownią późnośredniowieczną oraz środowiskowymi aspektami funkcjonowania tu osadnictwa.

⁴⁹ Sikora *et al.* 2019, 4190.

⁵⁰ Sikora *et al.* 2019, 4190.

Bibliografia

Źródła

Liber Beneficiorum... Jana Łaskiego arcybiskupa gnieźnieńskiego, prymasa, legata urodzonego Liber Beneficiorum archidiecezyi gnieźnieńskiej, t. II, wyd. J. Łukowski, Gniezno 1881.

KDW, Kodeks Dyplomatyczny Wielkopolski, t. I, wyd. I. Zakrzewski, Poznań 1877.

Kozłowska-Budkowa Z. 1937. Repetytorium polskich dokumentów doby piastowskiej, z. 1, do końca XII wieku, Kraków.

Literatura

Andrzejewski A., Olszacki T. 2008. *Sieradz poniżej „skarpy miejskiej” – wstęp do charakterystyki archeologicznej*. Monografia archeologiczna. Łódź, maszynopis.

Andrzejewski A., Sikora J. (red.). 2018. *Grodziska wczesnośredniowieczne Polski Centralnej. Archeologiczne badania niniejsze z lat 2013–2016*. Łódź.

Antczak-Orlewska O., Okupny D., Kruk A., Bailey R.I., Płociennik M., Sikora J., Krąpiec M., Kittel P. 2022. *The spatial and temporal reconstruction of a medieval moat ecosystem*. „Scientific Reports” 12, 20679.

Chmielowska A. 1966. *Sprawozdanie z badań wczesnośredniowiecznego kompleksu osadniczego w Rozprzy*. „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna” 13, 249–265.

Chmielowska A. 1982. *Rozprza we wczesnym i późnym średniowieczu*. „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna” 29, 160–205.

Chmielowska A., Marosik P. 1989. *Wczesnośredniowieczne budownictwo obronne między Prosną a Pilicą*. Warszawa, Łódź.

Devos Y., Vrydaghs L., Degraeve A., Fechner K. 2009. *An archaeopedological and phytolitarian study of the “Dark Earth” on the site of Rue de Dinant (Brussels, Belgium)*. „Catena” 78(3), 270–284. <https://doi.org/10.1016/j.catena.2009.02.013>

Grygiel R., Stasiak W., Trojan M. 2014. *Gród łączący w świetle badań archeologicznych*. W: R. Grygiel, T. Jurek (red.), *Archeologia o początkach Łęczycy*, t. II. Łódź, 11–606.

Jaworski K. 1994. *Wczesno i późnośredniowieczne założenie obronne w Starym Książu na podgórzu Wałbrzyskim*. „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne” 35, 511–525.

Kamińska J. 1953. *Grody wczesnośredniowieczne ziem Polski środkowej na tle osadnictwa*. Łódź.

Kamińska J. 1971. *Grody Polski Środkowej w organizacji wczesnopanstwowej*. „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna” 18, 41–74.

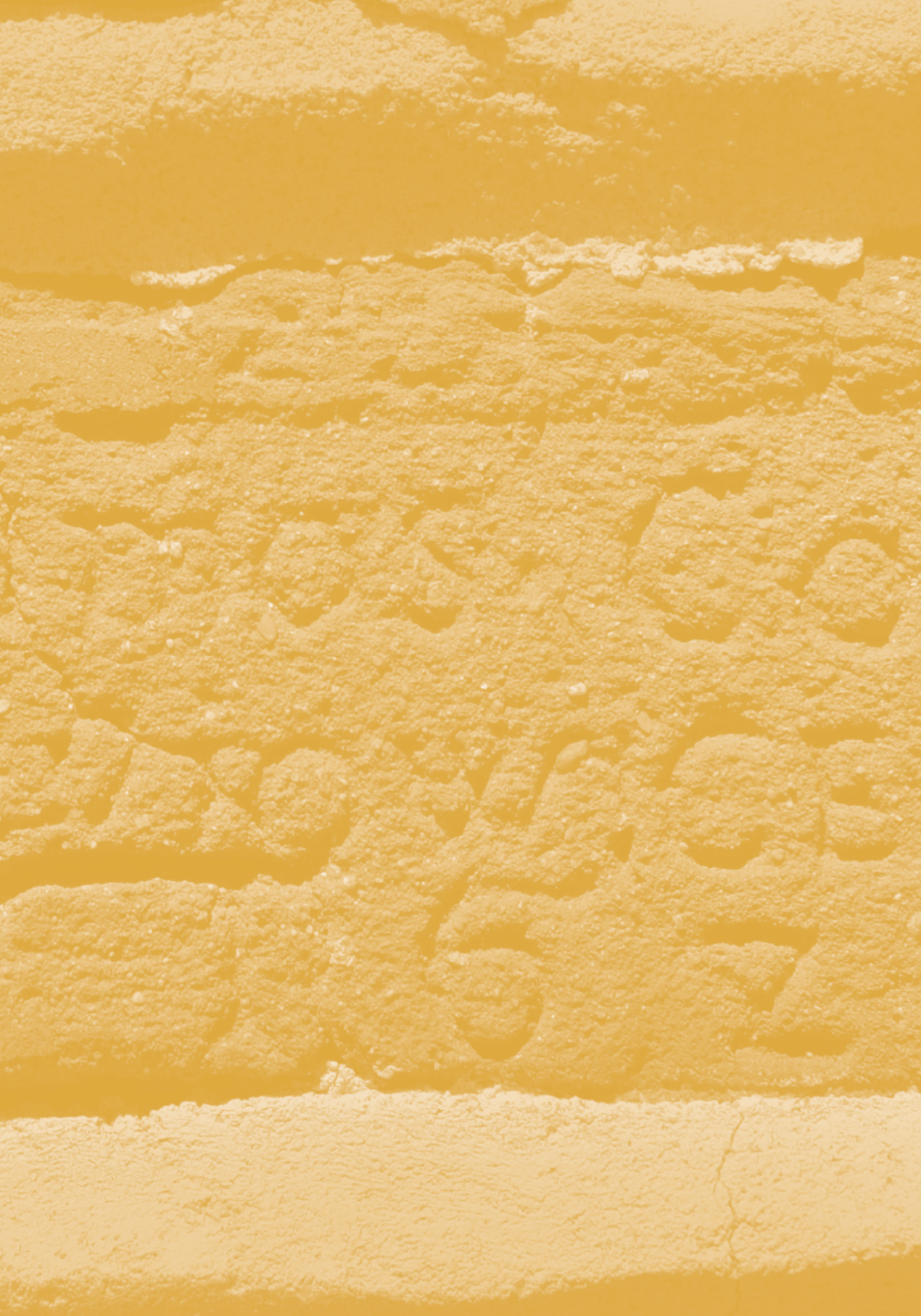
Kittel P., Sikora J., Wroniecki P. 2018a. *A Late Medieval motte-and-bailey settlement in a lowland river valley landscape of central Poland*. „Geoarchaeology” 33(5), 558–578.

Kittel P., Sikora J., Antczak O., Brooks S.J., Elias S., Krąpiec M., Luoto T.P., Borówka R.K., Okupny D., Pawłowski D., Płociennik M., Rzodkiewicz M., Stachowicz-Rybka R., Wacnik A. 2018b. *The palaeoecological development of the Late Medieval moat - Multiproxy research at Rozprza, Central Poland*. „Quaternary International” 482, 131–156.

Kotowicz P.N. 2014. *Topory wczesnośredniowieczne z ziem polskich. Katalog źródeł*. Rzeszów.

Nieruchlewska A., Sikora J. 2017. *Wykonanie i autorskie opracowanie wyników analizy zabytkowego materiału ceramicznego z badań archeologicznych realizowanych w latach 2015–2016 na stanowisku Rozprza 1–3*. Łódź, maszynopis.

- Perlikowska-Puszkarska U. 1981. *Wzgórze Zamkowe w Sieradzu. Archeologiczne badania terenowe z zastosowaniem metod pomocniczych*. Ośrodek Informacji PP PKZ, Przyczynki. Warszawa.
- Perlikowska-Puszkarska U. 1988. *Sieradz wczesnośredniowieczny w świetle źródeł historycznych oraz wyników badań archeologicznych i architektonicznych*. W: *Badania archeologiczne PKZ. Studia i Materiały*. Warszawa, 167–179.
- Poleski J. 2004. *Wczesnośredniowieczne grody w dorzeczu Dunajca*. Kraków.
- Sikora J. 2009. *Ziemie Centralnej Polski we wczesnym średniowieczu. Studium archeologiczno-osadnicze*. Łódź.
- Sikora J. 2017. *Grody wczesnośredniowieczne Polski Centralnej w świetle archeologii*. W: A. Andrzejewski, J. Sikora (red.), *Grodziska wczesnośredniowieczne Polski Centralnej. Archeologiczne badania nieinwazyjne z lat 2013–2016*. Łódź, 281–321.
- Sikora J., Kittel P. 2017. *Problem nieco zapomniany? Zaplecza rezydencji rycerskich typu motte*. W: A. Różański (red.), *Gemma Gemmarum. Studia dedykowane profesor Hannie Kóćce-Krenz*. Część pierwsza. Poznań, 561–589.
- Sikora J., Kittel P. 2018. *Closing a Gap with a Simple Toy: How the Use of the Tablet Affected the Documentation Workflow during the Excavations of the Rozprza Ring-Fort (Central Poland)*. W: M. Matsumoto, E. Uleberg (red.), *CAA2016: Oceans of Data Proceedings of the 44th Conference on Computer Applications and Quantitative Methods in Archaeology*. Oxford, 197–205.
- Sikora J., Kittel P., Wroniecki P. 2015a. *Nieinwazyjne badania grodzisk wczesnośredniowiecznych Polski Centralnej i ich zaplecza osadniczego: Chełmo, Rękoraj, Rozprza, Stare Skoszewy, Szydłów*. „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna” 46 (2012–2015), 257–300.
- Sikora J., Kittel P., Wroniecki P. 2015b. *From a point on the map to a shape in the landscape. Non-invasive verification of medieval ring-forts in Central Poland: Rozprza case study*. „Archaeologia Polona” 53, 510–514.
- Sikora J., Kittel P., Wroniecki P. 2017. *Rozprza*. W: A. Andrzejewski, J. Sikora (red.), *Grodziska wczesnośredniowieczne Polski Centralnej. Archeologiczne badania nieinwazyjne z lat 2013–2016*. Łódź, 159–192.
- Sikora J., Kittel P., Wroniecki P. 2018. *W poszukiwaniu milenijnego mirażu. Nowe badania grodziska w Rozprzy (pow. piotrkowski, woj. łódzkie)*. „Światowit. Rocznik Instytutu Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego” 11–12(52–53) 2013–2014. Fascykuł B, 243–269.
- Sikora J., Kittel P., Frączek M., Głab Z., Golyeva A., Mueller-Bieniek A., Schneeweis J., Tomczyńska Z., Wasylkowa K., Wiedner K. 2019. *A palaeoenvironmental reconstruction of the rampart construction of the medieval ring-fort in Rozprza, Central Poland*. „Archaeological and Anthropological Sciences” 11, 4187–4219.
- Szyska J. 2007. *Gród w Rozprzy i najdawniejsza struktura własnościowa opola rozmiarskiego*. „Roczniki Historyczne” 73, 57–81.
- Wachowski K. 1981. *Ziemie Polskie a Wielkie Morawy. Studium archeologiczne kontaktów w zakresie kultury materialnej*. „Przegląd Archeologiczny” 29, 151–197.
- Wachowski K. 2001. *Elementy obce i rodzime w uzbrojeniu wczesnośredniowiecznym na Śląsku*. „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Archaeologica” 23(1), 153–176.
- Wiedner K., Schneeweis J., Dippold M.A., Glaser B. 2015. *Anthropogenic Dark Earth in Northern Germany—the Nordic analogue to terra preta de Índio in Amazonia*. „Catena” 132, 114–125.
- Zajączkowski S., Zajączkowski S.M. 1970. *Materiały do Słownika geograficzno-historycznego dawnych Ziem Łęczyckiej i Sieradzkiej do 1400 roku, cz. II (Nacki – Żywocin oraz Dodatek i Uzupełnienia)*. Łódź.

Afiliacje

Maria Baranowska

badaczka niezależna

<https://orcid.org/0000-0002-2158-520X>

Piotr Kittel

Wydział Nauk Geograficznych UŁ, Katedra Geologii i Geomorfologii

<https://orcid.org/0000-0001-6987-7968>

Tomasz Kurasiński

Instytut Archeologii i Etnologii PAN, OBDT w Łodzi

<https://orcid.org/0000-0002-8158-1104>

Sebastian Latocha

Instytut Etnologii i Antropologii Kulturowej UŁ

<https://orcid.org/0000-0003-4226-9131>

Ireneusz Marchelak

Muzeum Archeologiczne i Etnograficzne w Łodzi

Błażej Muzolf

Muzeum Archeologiczne i Etnograficzne w Łodzi

Iwona Nowak

Muzeum Archeologiczne i Etnograficzne w Łodzi

Alicja Piotrowska

Instytut Etnologii i Antropologii Kulturowej UŁ

<https://orcid.org/0000-0001-7619-1585>

Magdalena Piotrowska

Instytut Archeologii i Etnologii PAN, OBDT w Łodzi

<https://orcid.org/0000-0002-8774-2052>

Wojciech Siciński

Muzeum Archeologiczne i Etnograficzne w Łodzi
<https://orcid.org/0000-0002-2688-9253>

Jerzy Sikora

Instytut Archeologii UŁ
<https://orcid.org/0000-0003-4494-2983>

Kalina Skóra

Instytut Archeologii i Etnologii PAN, OBDT w Łodzi
<https://orcid.org/0000-0002-3197-6060>

Beata Sobko

Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Łodzi
<https://orcid.org/0009-0002-1190-493X>

Waldemar Stasiak

Muzeum Archeologiczne i Etnograficzne w Łodzi

Piotr Strzyż

Instytut Archeologii UŁ
<https://orcid.org/0000-0001-6846-159X>

Alicja Szymczak

Instytut Historii UŁ / Plichtów
<https://orcid.org/0000-0001-7238-3993>

Jan Szymczak

Instytut Historii UŁ / Plichtów
<https://orcid.org/0000-0003-0705-4450>

Monika Troszczyńska-Antosik

Muzeum Sztuki w Łodzi
<https://orcid.org/0009-0006-5980-5622>

Jacek Ziętek

Archiwum Państwowe w Piotrkowie Tryb.
<https://orcid.org/0000-0002-7112-4436>